

Joulupukki vastaan Roope Anka eli hyvinvointipolitiikan arvopohja

SIRPA TASKINEN

Korkeat ja vahvat arvot vastakkain

Usein kuulee väitettävän, että nykyajan ihmisiltä puuttuvat arvot, että tieto on syrjäyttänyt arvot ja meistä on tullut arvoinvalideja. Professori Juhani Pietarisen mukaan (1993) tällaiset väitteet antavat kuitenkin virheellisen kuvan tilanteesta. Elämämme perustuu ihan yhtä lailla arvoihin kuin ihmisten elämä muinakin aikoina, sillä arvot ovat aina mukana toiminnassa; ei voi olla toimintaa ilman arvoja. Kysymys on vain siitä, millaisille arvoille elämämme ensisijaisesti rakentuu.

Pietarinen toteaa, että arvojen puuttumista valitettaessa tarkoitetaan usein korkeita arvoja. Ne eivät lisää aineellista hyvinvointia, vaan tuovat lähinnä moraalista tyydytystä. Korkeita arvoja ei aina pidetä välttämättöminä, ja ne jäävät helposti jalkoihin kilpailtaessa elintasosta. Hän siteeraa saksalaista filosofia Max Scheleria, joka esittää korkeille arvoille seuraavia tunnusmerkkejä:

1) *Arvot ovat sitä korkeampia, mitä pysyvämpiä (ajattomampia) ne ovat.* Pyhyysarvot sijoittuvat hyvin korkealle, koska ne liittyvät jonkin ikuisen, täydellisen ja muuttumattoman kunnioittamiseen. Maallistuneessa kulttuurissa pyhyiden saatavat korvata ihmisyyttä kunnioittava moraalilla ja siihen liittyvä humaani rakkaus. Kun sellainenkaan ei tavoita ihmisiä, hyvin tärkeä osa korkeista arvoista jää puuttumaan kulttuurista. Nautintoihin ja tavaroihin liittyvät arvot ovat harvoin kovin pysyviä, ja siksi tuota puutetta pyritään kompensoimaan kulutuskulttuurissa tuottamalla jatkuvasti uusia tavaroita ja elämyksiä.

2) *Arvot ovat sitä korkeampia, mitä vähemmän niiden merkitys pienenee osallistujien määrän kasvaessa.* Jumalan pyhyys ei vähene kunnioittajien ja rakastajien määrän lisääntyessä. Sama pätee tiedon- ja kauneudenrakkauteen. Platonin Faidros-

dialogin tai Mozartin klarinettikonserton arvo ei vähene kenellekään, vaikka uusia lukijoita tai kuulijoita tulisi kuinka paljon tahansa. Korkeiden arvojen jakaminen ei synnytä riitaa vaan päinvastoin yhdistää niiden kokijoita. Sen sijaan kulutustavaroihin ja henkilöihin sidotut arvot pienenevät omistajien määrän lisääntyessä. Viiden omistajan käytössä oleva auto ei ole kenellekään samanveroinen kuin kokonaan oma auto, eikä viiden rakastajan kaunotar. Sosiaaliset ristiriidat liittyvätkin tavallisesti aineellisiin hyödykkeisiin – siis arvoihin, jotka eivät sijoitu kovin korkealle.

3) *Arvot ovat sitä korkeampia, mitä syvemmän tyydytyksen ne pystyvät tuottamaan.* Tyydytyksen syvyydellä Scheler ei tarkoita tunteen tai nautinnon voimakkuutta vaan eräänlaista ”itseyyden” kokemista. Hyvän esimerkin syvällisestä tyydytyksestä antaa stoalainen tyyneys: sisäinen keskittyminen ja häiriintymättömän rauhallinen eläminen, jonka vain korkeimpien arvojen kokeminen voi tuoda mukanaan. Korkeat arvot saattavat olla valtavan sisäisen tyydytyksen lähde, sen sijaan nautinnot ja viihteellisyys jättävät usein tyhjän olon.

4) *Arvot ovat sitä korkeampia, mitä vähemmän niihin liittyy erityisiä aistimuksia.* Nautinto- ja viihdearvoja on helppo aistia, niihin liittyy selvä tunnekokemuksia. Sen sijaan monet eettiset arvot eivät samalla tavalla vetoa tuntemuksiin, vaan ne ymmärretään yleispäteviksi, kokijoista riippumattomiksi.

5) *Arvot ovat sitä korkeampia, mitä riippumattomampia ne ovat muista arvoista.* Korkeita arvoja liittyy asioihin, joita tavoitellaan niiden itsensä takia eikä välineinä jonkin muun asian toteuttamiseksi. Rahaa tarvitaan, jotta saataisiin hankituksi tavaroita; se ei siis ole itseisarvo. Jalkapallo tai viulu hankitaan taitojen kehittämiseksi. Mo-

zartin konserttoa kuunnellaan sen tuottaman elämyksen takia. Taloudellinen kilpailu ja hyödyn tavoittelu perustuvat välinearvoihin, jolloin itseisarvon ajatus hämärtyy ihmisten mielissä ja jää taka-alalle.

Pietarinen katsoo, että nykyinen hyvinvointiyhteiskunta rakentuu vahvoille arvoille, jollaisia ovat varakkuus, menestyminen, mukavuus, viihtyisyys ja aistinautinto. Vahvoja arvoja pidetään välttämättöminä ja usein niin itsestään selvinä, ettei niiden toimimista valintojen yksinomaisena perustana usein lainkaan huomata.

Korkeilla arvoilla on kuitenkin hyvin tärkeä tehtävä: ne luovat yhtenäisyyttä ja lujuutta elämään, niin yksilöiden kuin yhteisöjen osalta. Korkeiden arvojen puuttuminen näkyy hajanaisuutena, sisäisenä voimattomuutena, tarpeettomuuden kokemuksina, ristiriitoina ja hyökkäävyytenä.

Pelko väärinkäytöksistä ja "kannustinloukuista"

Thomas ja Dorothy Wilson (1991) katsovat, että ihmisten suojaaminen köyhyydeltä perustuu sekä altruismiin että oikeudentajuun. "Yleinen inhimillisuus edellyttää, ettei kukaan, henkilökohdaksiin ansioihin katsomatta, saa kuolla nälkään ja paleltua kuoliaaksi, kun käytettävissä on voimavaroja estää se, ja modernissa teollistuneessa yhteiskunnassa lopullinen vastuu on valtiolla."

Wilsonit katsovat, samoin kuin Heikki Waris (1978), että sosiaalipolitiikan perustehtävänä on luoda sosiaalinen turvallisuus ja että sosiaalietuudet luovat yhteisöllistä harmoniaa.

Niin kauan kuin ihmiset ovat auttaneet toisiaan, periaatteessa samat kysymykset ovat aina olleet ajankohtaisia riippumatta siitä, kuka tai mikä on toimijataho. Nämä kysymykset ovat: Keitä on syytä avustaa? Kenen tehtävä on huolehtia avun tarpeesta olevasta? Millä ehdoilla avustetaan? Huolikin on yhteinen. Aina on pelätty väärinkäytöksiä ja sitä, että avustaminen tukahduttaisi ihmisen oman aktiivisuuden.

Nykyisin melko kiistattomia auttamisen kohteita ovat lapset ja muut avuttomat. Ainakaan YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen allekirjoituksen jälkeen kenenkään lapsen oikeutta erityiseen suojeluun ei ole voinut kyseenalaistaa. Tämä ei suinkaan aina ole (ollut) itsestään selvää. "Roskaväen" lasten auttaminen ei luonnollisestikaan ole istunut etnisten puhdistajien ja muiden fa-

naatikkojen arvomaailmaan. Luonnonvalinnan siunauksellisuuteen uskovat saattavat ajatella, että huonosti voivien on syytäkin jäädä jalkoihin.

Ehdollisia avustusten kohteita ovat sairaat ja vammaiset. Ruotsi-Suomessa 1763 hospitaali- ja lastenkotiasetuksen mukaan vaivahoitoon oikeutettuja olivat 1) vanhuudenheikot, kroonisesti sairaat ja vammaiset, 2) mielisairaat ja parantumattomia tauteja sairastavat ja 3) köyhät, hoitoa tarvitsevat lapset (Pulma 1994, 59).

Mutta millaisia sairaita olisi syytä tukea? Vain muutama vuosikymmen sitten mm. Suomen Lääkäriliitto vastusti silloin tekeillä ollutta sairausvakuutuslakia. Lääkäriliiton arvelun mukaan korvauksia saavat ihmiset eivät halua parantua vaan pitkittävät sairauttaan. (Urponen 1994, 198). Onkohan siitä näyttöön perustuvaa tietoa? Ruotsissa kylläkin sairauspoissaolot laskivat, kun omavastuupäiviä lisättiin.

"Itse aiheutetut" ongelmat

Säännöllisin väliajoin putkahtaa julkisuuteen väitely siitä, pitäisikö yhteiskunnan tuki evätä niiltä, jotka ovat "itse aiheuttaneet" sairautensa, kuten tupakoitsijoilta ja päihteiden käyttäjiltä. Entä ahmatit ja sohva-perunat, jotka eivät liiku tarpeeksi? Pitäisikö liikennehurjastelijoiden, huolimattomien laskettelijoiden tai vieraalla rannalla veteen sukeltajien vammat jättää hoitamatta?

Elämäntapapolitiisit löytävät yhä uusia rikoksia, joiden perusteella ihmiset jaetaan vuohiin ja lampaisiin. Me ihmiset nyt kuitenkin olemme vajavaisia ja teemme kaikenlaisia tyhmyyksiä sekä tahdon että tahtomatta. Sitä hyvää, mitä tahdon, minä en tee, tiesi jo eräs kirkkoisista. Jos oikein tiukalle vedetään, niin löytyisikö yhtään synnitöntä, joka pääsisi hoitoon?

Kaikkein kiistanalaisimpia ja ristiriitaisimpia avustuksen kohteita ovat aina olleet työkykyiset ja työikäiset. Keskiajalla joukkomittaisen köyhyyden sosiaaliset seuraukset ja kontrolloimattoman almujen jakelun ongelmat johtivat ympäri Eurooppaa pyrkimykseen keskittää ja organisoida avustamista. Kerjuuta haluttiin rajoittaa, koska kerjäläisten ammattikunta ei tehnyt töitä. Työvaltaisessa yhteiskunnassa tämä oli anteeksiantamatonta, ja niinpä säädettiinkin työpakko ja irtolaisuus tuomittiin. (Pulma 1994, 16.)

Ruotsi-Suomessa vuoden 1740 lainsäädäntöä laadittaessa oleellisenä kysymyksenä oli edelleen

”oikeiden köyhien” ja ”laiskurien” välisen eron tekeminen. Koska valtakunnassa vallitsi ankara palkollispula, ei kenenkään voitu sallia olevan ilman töitä. (Pulma 1994, 59.)

Almuilla autuaaksi

Toinen ikiaikainen kysymys on, kenen pitäisi ojentaa auttava kätensä hädässä olevalle. Ihmiset ovat toki aina auttaneet lähimmäisiään; konkreettinen auttaminen on perustunut perinteisiin, sukulaissuhteisiin ja yhteisöllisyyteen. Instituutionaalisen köyhäinhoidon on länsimaissa varsinaisesti luonut kirkko, kun kruunua kiinnostivat vain ne alamaiset, jotka kykenivät veronmaksuun, työhön tai sotapalvelukseen. Vaivaishoito jäi seurakunnan huoleksi. Tätä perua voidaan vieläkin kysyä, missä määrin sosiaalivakuutusvaltio tunnustaa yksilön muutenkin kuin työvoimana? (Ks. esim. Anttonen 1994, 214.)

Puhdasoppinen luterilainen usko velvoittaa kristityt laupeuteen ja armeliaisuuteen tositarvitsevia kohtaan, köyhälle antaminen on Jumalalle otollista. Armeliaisuus on hyve ja almujen antaminen köyhille on antajan sielun autuutta vahvistava hyvä teko. Hyväntekeväisyyttä ovat aina toteuttaneet yksityiset ihmiset ja myöhemmin myös erilaiset yhdistykset. Suomessa hyväntekeväisyisyhdistysten läpimurto tapahtui 1840-luvulla. Niistä muodostui säätyläisnaisille merkittävä tapa sekä toteuttaa yhteiskunnallista avustustyötä että vahvistaa omaa statustaan vertaistensa piirissä. (Pulma 1994, 15–59.) Jotkut naisvaltaiset ammatit – sairaanhoitajat, diakonissat, sosiaalityöntekijät, lastentarhanopettajat – ovat saaneet alkunsa hyväntekeväisyydestä, mikä edelleenkin heijastuu näihin aloihin palkkauksen jälkeenjäneisyytenä.

On itse asiassa varsin vähän aikaa siitä, kun valtion rakenteen voimistuessa Suomessa kunnat ja valtio ottivat huolehtiakseen monista aikaisemmin seurakunnille tai hyväntekeväisyysjärjestöille kuuluneista tehtävistä. Köyhyyden syny oli perinteisesti pidetty yksilöllistä huonoutta, ja vasta 1800-luvun lopulla se yhdistettiin yhteiskunnan epäkohtiin ja muihin köyhistä itsestään riippumattomiin tekijöihin.

Panu Pulman mukaan nälkävuosia 1867–1868 voidaan pitää käännekohtana niin suomalaisen maatalouden kuin vaivaishoidonkin kehityksessä. Katastrofin laukaisivat onnettomat sääolot,

mutta sen syyt löytyvät vanhakantaisesta maataloustuotannosta, maaseudun väestö- ja omistussuhteista sekä senaatin 1860-luvulla noudattamasta tiukasta rahapolitiikasta. (Pulma 1994, 67.)

Päinvastoin kuin joskus halutaan nähdä, hyvinvointipolitiikka ei ole tukahduttanut keskinäistä apua. Tällaistaahan ovat naapuriavun ja muun lähiavun lisäksi monet instituutiot, kuten avustuskassat, lakkorahastot, kulutusosuuskunnat, työväen säästökassat, ammatilliset järjestöt ja työväen yhdistykset. (Vrt. Jaakkola 1994, 149.) Tosin niiden merkitys on kieltämättä vähentynyt.

Uskommeko Joulupukki vai Roope Ankkaa?

Kolmas keskeinen ylihistoriallinen kysymys on, millä ehdoilla ihmisiä avustetaan. Voiko avustus olla vastikkeetonta, vai tulisiko sen saantiin liittää jokin velvoite? Jos avustukseen liittyy ehtoja, niin antaako se oikeuden kontrollointiin?

Äärimmäisiä ajattelutapoja edustavat Joulupukki ja Roope Anka. Joulupukin mielestä avustus on rinnastettava lahjaan, johon ei liity mitään ehtoja. Tästä näkökulmasta esimerkiksi työttömältä ei pitäisi vaatia sitä, että hän tekisi työttömyystöitä tai minkäänlaista yhteiskuntapalvelua työttömyyskorvauksen vastapainoksi. Perusteluksi on esitetty monenmoisia pelkoja; pelätään esimerkiksi työllistetyin ihmisarvon alentumista ja sitä, ettei perusteta uusia työpaikkoja, jos työllistettävien halpaa tai ”ilmaista” työvoimaa on tarjolla.

Kun avustuksen antajana on yhteiskunta, on avustuksen antamisen ja sen vastaanottamisen välinen yhteys haluttu täysin häivyttää pois. Maksettiinhan takavuosina kesannoinnistakin eli siitä, ettei pellossa viljelty mitään. Tämä ajattelu on todella uutta historiallisesti. Tähän saakka on aina oletettu, että avustuksen saaja korvaa sen tavalla tai toisella. Pulavuosina työttömille järjestettiin työttömyystöitä. Vähintäänkin saajan on pitänyt osoittaa kiitollisuutta ja siten vahvistaa hyväntekijän käsitystä omasta hyvydestään. – Tarkkaan ottaen myös Joulupukki edellyttää, että lahjoja saavat lapset ovat olleet kilttejä; hän esittää siis etukäteisvaatimuksia. Onko ilmaisia lahjoja lainkaan olemassa?

Roope Anka taas näkee avustuksen lainana. Tiukasti ottaen Roope on valmis avustamaan vain niitä, joilla on tulevaisuudessa jotain potentiaalia.

Ihmistä autettaisiin vain pahimman ylitse, ja hänen tulisi maksaa kaikki takaisin mieluiten korkeiden kanssa. Mutta kenen asialla Roope Ankkal on ja miten hän määrittelee koron niin, ettei avustettava vaivu yhä syvempiin ongelmiin?

Roope on tietysti sitä mieltä, että avustuksen käyttöä on valvottava tarkasti ja että sen käytöllä on oltava tiukat ehdot. Takavuosina sosiaalitoimistoissa keskusteltiin siitä, onko äidillä oikeutta ostaa toimeentulotuella lapsilleen suklaata. Joidenkin mielestä toimeentulotukea ei ollut tarkoitettu moiseen ”turhuuteen”. Köyhien kulutusta on aina synnynyt tarkoin; köyhien tulee olla ”kainoja”.

Entä jos vaikeuksissa oleva kieltäytyy avusta? Joulupukin lahjat voidaan kokea myös vaatimuksina ja itsenäisyyttä loukkaavina. Rajana pakkoauttamiselle lieenee, että ihminen ei todellakaan pysty enää tulemaan toimeen omin avuin tai että hän vaarantaa oman tai lähimmäistensä hengen ja terveyden.

Hyvinvointipolitiikan perustana solidaarisuus

Vaikka Pietarisen tavoin katson, että hyvinvointipolitiikkaa toteutettaessa usein ajatellaan vain vahvoja arvoja, lähinnä taloudellisia kysymyksiä, on sen perustana kuitenkin keskeisesti korkea arvo: huolenpito heikommista, ”kaveria ei jätetä”.

Koska toisten ihmisten auttaminen perustuu pohjimmiltaan ihmisten väliseen solidaarisuuteen, on tärkeää kysyä, millä tavoin sitä voi edistää. Autetuksi tuleminen tulisi johtaa kiitollisuuteen ja haluun auttaa muita.

Solidaarisuutta on ainakin kahta lajia. Ensimmäistä tyyppiä voidaan kutsua vastavuoroiseksi solidaarisuudeksi (reciprocal solidarity). Jos sinä autat minua, niin minä autan sinua. Esimerkiksi lasten ollessa pieniä vanhemmat huolehtivat heistä, ja vastavuoroisesti lapset aikanaan hoitavat iäkkäitä vanhempiaan. Toinen solidaarisuustyyppi, ketjusolidaarisuus (chain solidarity), tarkoittaa sitä, että saatu apu lähetetään kiertoön. Hoivaa

saaneet lapset huolehtivat aikoinaan omista lapsistaan ja maksavat siten ”lainansa” takaisin sukupolvien ketjulle. Parhaimmillaan yksilöt ja yhteiskunta toteuttavat molempia solidaarisuustyppejä. (Taskinen 2004.)

On vaikeata kuvitella millekään avustustoiminnalle – sen enempiä yksityiselle kuin julkisellekaan – pitävämpää arvopohjaa kuin solidaarisuus. Tämän logiikan mukaan kaikkien avustusten tulisi olla jollain tavalla vastikkeellisia, mikä on ymmärrettävä hyvin laajasti. Esimerkiksi ”vastike” vanhemmuusetuksista ja lapsilisästä on se, että lasta hoidetaan hyvin, niin että hänestä ensin tulee yhteiskunnalle hyödyllinen lapsikansalainen ja myöhemmin aikuinen. Vanhuuseläkkeessä taas yhteiskunta maksaa takaisin siitä työstä, jonka eläkeläinen on aktiivivuosinaan tehnyt. Eikö todellakaan löydy ihmisarvoa kunnioittavaa tapaa saada jonkinlaista vastiketta työttömyyskorvauksista?

Hoivatuksi, rakastetuksi ja autetuksi tuleminen synnyttää kyvyn ja halun auttaa myös toisia. Kuten Marjatta Bardy (2003, 19) on todennut: ”Ihmiseksi kasvamisen ehtoja vaille jääneiden ihmisten julmien tekojen kumpuaminen syvästä osattomuudesta tunnetaan hyvin.” ”Pahuus sikiää myötätunnon puutteesta, joka kumpuaa syvästä osattomuudesta. Ihmiseksi kasvamisen ehtojen perustavat puutteet muodostavat kasvualustan tunnottomille ja epätoivoisille teoille” (Bardy 2003, 23). ”Myötätunnon puute voi kummuta monesta suunnasta, kuten ihmisyhteisön ulkopuolelle jäämisestä, suojamuurien pettämisestä yhteiskunnallisissa murroksissa tai vakaasta, mutta ylikesyksi kuivettuneesta elämänmuodosta. Mahdollisuudet hyvään ja pahaan ovat jokaisessa ja kaikkialla. Ihmisen itsepintainen pyrkimys kaudeneuteen, hyvyyteen ja totuuteen ovat todellisuuteen perustuvia seikkoja siinä missä sorto, väkivalta ja muut pahuuden teot. Siksi on kysyttävä uudestaan ja uudestaan, mikä rakentaa, ylläpitää ja elvyttää kykyä myötätuntoon. Paha ei voi poistaa. Sen kanssa on tehtävä töitä yksilöllisesti, yhteisöllisesti, yhteiskunnallisesti ja globaalisti.” (Bardy 2003, 28.)

KIRJALLISUUS

ANTTONEN, ANNELI: Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvat. S. 203–226. Kirjassa: Anttonen, Anneli & Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (toim.): Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino, 1994

BARDY, MARJATTA: Pahuuden jäljillä – sen anatomias-ta ja kesytysharjoituksista. S. 17–32. Kirjassa: Krappala, Mari & Pääjoki, Tarja (toim.): Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön. Stakes, 2003

JAAKKOLA, JOUKO: Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta.

- S. 71–161. Kirjassa: Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti: Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1994
- PIETARINEN, JUHANI: Yhteiskunnan muuttuminen ja arvojen kriisi. S. 41–50. Julkaisussa: Kinos, Sirkka (toim.): Kasvatus ja arvot. Opetushallituksen julkaisusarjat 25/1993
- PULMA, PANU: Vaivaisten valtakunta. S. 15–70. Kirjassa: Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti: Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1994
- TASKINEN, SIRPA: Generations. SDF-puzzle 1/2004, www.oif.ac.at/sdf/sdf/01_2004.htm, EU Observatory on Social Situation, Demography and Family, 2004
- URPONEN, KYÖSTI: Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. S. 163–260. Kirjassa: Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti: Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1994
- WARIS, HEIKKI: Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. WSOY, 1978
- WILSON, THOMAS & WILSON, DOROTHY (eds.): The State and Social Welfare. The Objectives of Policy. Avon: Longman Group UK LTD, 1991.

Hyvinvointipolitiikan iäisyyskysymyksiä

1) Keitä avustetaan?

- melko kiistattomia kohteita: lapset ja muut avuttomat
- ehdollisia kohteita: sairaat ja vammaiset ("oma syy" vai itsestä riippumattomat syyt?)
- ristiriitaisia kohteita: työikäiset ("oikea" köyhyys/työttömyys vai laiskuus?)

2) Kenen tehtävänä on huolehtia?

- sukulaisten?
- hyväntekeväisyyden?
- vertaisavun?
- yhteiskunnan?

3) Millä ehdoilla avustetaan?

- vastikkeellinen vai vastikkeeton avustus?
- antaako avustus oikeuden kontrolloida?
- tuleeko ihmisiä auttaa tahdonvastaisesti?